

ÎNTRE PROIECTUL LUI NIETZSCHE ȘI CEL AL LUI GEORG SIMMEL SAU ÎNCEPUTUL UNEI MEDITAȚII ASUPRA MODERNITĂȚII

Between Nietzsche's and Georg Simmel's project or the inauguration of a meditation on modernity

The study proposes an interrogative-critical perspective on modernity. Nietzsche's philosophical project, summarized in its moral content, is put *face to face* with Simmel's philosophical projection. The moralist Nietzsche imagines an anti-morality, with an internal economy specific to pseudo-morality, which, however, will have an overwhelming influence on European and European mentalities in the twentieth century. Nietzsche's anti-morality denies all Christian and Jewish foundations and conveys, as a tireless dynamo, an unexpected legitimation for the destructive ideologies of the twentieth century, generating much energy in the area of communist and fascist fanaticism, but also in the area of post-World War II elitist nihilism, or closer, in the area of the radical neo-Marxism of gender ideology and posthumanists. Georg Simmel's 1900 philosophical hypothesis, also based on a profound sociological analysis, allows us to identify a conceptual framework for the imperialism of objects in twentieth-century culture. Transforming itself into a "boundless space" in which "each creator places his product next to another", the culture of modernity establishes the mass character of specific cultural objects, with non-discriminatory value, thanks only to their simple existence in this territory. The imperialism of cultural objects, exercised also through the redundancy of objects as well as through the manifestation of cultural contents, generates an imperialism of the cultural models promoted by modernity. Modern man is gradually subjected, in his evolution, not to his own will, but to the meaning resulting from the internal laws of the functioning of cultural models.

Key-words: *modernity, model, morality, Nietzsche, Simmel*

Spiritul se găsește în fața unei existențe, spre care îl mână atât necesitatea cât și spontaneitatea naturii sale; el însă rămâne veșnic proscris în mișcarea înspre sine însuși, într-o criză, căci doar atinge existența și, în fiecare clipă în care vrea s-o pătrundă, abătând în tangență parcursul său, e smuls de iminența legii închise a reîntoarcerii în sine. În formarea noțiunilor: subiect-obiect ca noțiuni corelative, în care fiecare termen își găsește sensul numai în celălalt, se află deja aspirația și anticiparea unei depășiri a acestei ultime dualități rigide.

(Georg Simmel, „Despre filozofia culturii”, în Cultura filozofică. Despre aventură, sexe și criza modernului)

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

Dacă ne detașăm suficient pentru a contempla într-o unică perspectivă relieful în mișcare al secolului XX, rămânem mai întâi involuntar tulburați de agresivitatea peisajului care se așterne privirii. Vocile, ca și formele culturii ultimului secol, dezvoltă energii uimitoare, se multiplică, se contrazic, se ignoră, se provoacă într-o luptă fără precedent pentru câștigarea puterii asupra *Sensului*. Puterea asupra nașterii *Sensului* dominator în cunoașterea existenței și a ființei, puterea asupra *Sensului* privilegiat în controlul istoriei și-n exploatarea realității – prin urmare, puterea de a fabrica și de a organiza sensurile în mesaje și mesajele în *modele* care dictează traseele de evoluție a culturii și civilizației, această *putere* motivează energiile uriașe, imposibil de contabilizat vreodată, toate cheltuite cu extremă risipă, cu fascinație, cu orgolii uneori inumane în bătăliile nesățioase, mereu lacome de *putere*, ale secolului XX. Un secol pe cât de obsedat de magia *Sensului*, pe atât de incapabil să-l impună. Autoritarismul adeseori profetic al tuturor discursurilor culturale, fie că e vorba de vocea filosofilor, a scriitorilor și poeților sau de vocea ideologilor ori a liderilor se topește în incertitudine, în ambiguitate, în incapacitatea de a da răspunsuri protectoare pentru spirit și mulțumitoare în fața judecății rațiunii.

Un secol european violent, sfâșiat de ideologiile mesianice – comunismul și fascismul, rupt de două războaie mondiale și de înghețul, azi supraréal, dintre Est și Vest, măcinat pretutindeni de paranoia puterii, totuși salvat *in extremis* de o metaforă accelerată a democrațiilor liber-sociale vestice, care reușesc să amâne plata compromiterii din rădăcini a umanismului și a moralei lăsate moștenire de iluminism. Secolul XX rămâne cel în care țări și comunități întregi sunt transformate în laboratoare umane experimentale folosite de ideologi și lideri ai unei „lumi noi”. Iar dacă în acest secol există permanent tentația dezordinii sociale (anarhismul, neîncrederea în instituția familiei, revoluția sexuală etc.) și cultul fără limite al individualismului, fenomenul apare în primul rând ca o mișcare obligatorie de autoapărare a conștiinței libere în fața obsesiei tuturor sistemelor politice, nu numai a celor dictatoriale, pentru ordine socială, pentru normarea din ce în ce mai sufocantă a cotidianului. *Diktat*-ul omului public asupra omului privat produce astfel o socializare amenințătoare a ființei umane. Secolul XX deschide noul mileniu cu o neliniște majoră: compromisiunile dintre individ și societate, inventate de cultura occidentală după 1960 și numite postindustrialism, neocomunism, neomarxism, feminism, postcolonialism, globalism, societate informațională etc., apoi transumanism, postumanism, ideologie de gen, reprezintă soluții viabile pentru administrarea *Sensului* din care se alimentează timpul istoric născut de cultura modernității?

Se profilează astfel vederii actuale un secol XX protoplasmatic – nebun și vizionar, fantastic și nihilist, umanist și creștin, mistic și anti-umanist, ateu și ecumenic, depresiv și utopic, indiferent la memorie și obsedat de istorie, amoral și hipernormativ – un spațiu plural al fantasmelor milenare lăsate să respire la lumina zilei. Un secol raționalizat de pragmatismul pur, imediat negat de iraționalismul anulării limitelor. Un secol în care fiecare discurs și-a găsit propriul contra-discurs, eliberând hipnotic frustrările indivizilor și ale mulțimilor în magma unui vulcan imprevizibil, dar cu siguranță nu și inepuizabil. Un secol plin de excese și orori, subjugat de fascinația maselor pentru liderii carismatici, populat de utopii negre

cultivate în chip de soluții definitive pentru speța umană. Un secol în care surprizele tehnologiei și posibilitățile arogante ale științei au luat pe nepregătite mintea omului și limitele existenței naturale, lovind fatal în ultimele bariere impuse de natura umană. La sfârșitul secolului XX, istoria se concentrează în dinamica informațională și în experimentalismul științific, părând să facă un salt dincolo de ea însăși, într-un teritoriu necunoscut formelor de cultură anterioare. Obsesia sfârșitului umanității lansează teoria șocantă a *postistoriei*. Se vorbește serios de *ultimul om*. Umanismul, civilizația de după Renaștere, moștenirea Iluminismului și marșul ilumiștilor și-au atins limitele, și-au dezvăluit neputința și nivelul maxim al (in)competenței – spirituale, filosofice, morale.

Viteza din ce în ce mai accelerată cu care istoria se grăbește spre un orizont neliniștitor, arderea lacomă a etapelor, pregătită de Renaștere și apoi de Iluminism, epuizează în primul rând resursele individului, ființa lui psiho-afectivă, digestia de care e capabil intelectul. Omul secolului XX renunță la o coerență spirituală, fie și temporară, la fel cum abandonează definitiv idei demodate: armonia dintre spirit, simțuri și inimă ori seninătatea și înțelepciunea. Omul secolului XX nu este un sentimental. Când privim mai atent vârtejul războaielor, al evoluțiilor, al revoltelor, al mișcărilor sindicale, al parteneriatelor sociale, al reformelor, legilor și normelor în avalanșă, din care se compune reliefurile secolului abia încheiat, înțelegem că agresivitatea la care a fost supusă natura și circulația *Sensului* în lumea secolului XX a schimbat cel mai mult *individul* și *libertatea individuală*.

Pe cât de mult s-a vorbit în acest secol despre *individualism* și despre prioritatea *individului* în fața societății, pe atât de ușor este de constatat dominația politicului și a omului social. Individul e mereu confiscat de valuri ideologice ori strategii sociale imposibil de evitat. Umanismul a luat chipuri înșelător – diabolice în secolul XX, metamorfozându-se de mai multe ori în antiumanism devastator. Tot umanismul a impus în formele pactului social-democratic urgența conștiinței politice și apariția *omului funcțional* adaptat unor constrângeri și libertăți normate care legitimează ferm doar identitatea individuală integrată sistemului social.

Cultura europeană a secolului XX înseamnă desăvârșirea modernității și radicalizarea procesului de modernizare început în Iluminism, spre ultimele consecințe – filozofico-estetice, științifice, ideologice și sociale. Friedrich Nietzsche, profetul anticreștin și ateu al secolului trecut, încerca încă de la 1887 să inventeze și să legitimeze o așa-numită religie a noului, sub fascinația progresului deja în floare. El alimentează pentru toți fanticii care i-au urmat magia supra-eroului creator de forme culturale autoritare, acela care, pornind de la negarea tuturor eticilor moștenite, își revendică dreptul de a impune societății alte reguli de viață și o așezare a lumii care să îi dea putere nelimitată asupra celorlalți.

Nietzsche incită conștiința cititorului să participe prin accepare și supunere entuziastă, necritică, la o mutație civilizațională, care să șteargă toată cultura și memoria civilizației moștenite și să impună alte *legi* și o altă morală. Iar moralistul Nietzsche imaginează, de fapt, o *anti-morală*, cu o economie internă specifică *pseudo-moralei*, care, însă, va avea influență copleșitoare asupra mentalităților europene și de tip european în secolul al XX-lea. Antimorala lui Nietzsche neagă toate fundamentele

creștine și iudaice și transmite, ca un dinam neobosit, o legitimare neașteptată pentru ideologiile distructive ale secolului XX, generând multă energie în zona fanatismului comunist și fascist, dar și în zona nihilismului elitist de după Al Doilea Război, sau, mai aproape, în zona neomarxismului radical al ideologiei de gen și al postumanismului.

Genealogia moralei (1887) debutează cu o provocare patetică a conștiinței individuale care va răsturna în chip de urgență obsedantă în mintea mai tuturor marilor creatori de romane, poeme, teatru sau filozofie ai secolului XX:

Noi cei care căutăm cunoașterea și nu ne cunoaștem pe noi înșine și aceasta dintr-o pricină bine întemeiată. Nu ne-am căutat niciodată - cum s-ar putea atunci să ne găsim într-o zi? [...] Ne rămânem deci fatalmente străini, nu ne înțelegem pe noi înșine, *trebuie* să ne luăm drept alții, suntem condamnați pe vecie să ne supunem legii: „fiecare își este cel mai străin sieși” - față de noi înșine nu suntem printre „cei ce caută cunoașterea..”²

Mentalitatea modernistă nietzscheană neagă orice principii religioase, cu scopul declarat de a se constitui într-o „morală ca anti-natură” (*Amurgul idolilor*). Nietzsche îl învață pe ucenicul lui vrăjitor să dezvrăjească lumea cunoscută și să o încarce cu o vrajă nouă, luciferică, prin abandonul rațiunii. Promovează ideea negativă că *sensul* eliberator al cunoașterii poate veni doar dincolo de rațiune și mai ales împotriva rațiunii.

Organizează un *contra*-discurs împotriva culturilor moștenite, mai ales împotriva culturii creștine și a celei de tip socratic, bazat pe o logică narativă aparentă, dar care dinamitează reprezentările cu care cititorul lui (supus sau nu) vine în text:

Fanatismul cu care întreaga gândire greacă se repede asupra raționalității trădează un impas: erai în pericol, n-aveai decât o unică alegere: să pari ori - să fii *absurd de rațional*... [...] Socrate a fost o neînțelegere; *întreaga morală a îndreptării, cea creștină, și ea a fost o neînțelegere*... Lumina de zi era mai crudă, raționalitatea cu orice preț, viața la modul lucid, rece, prevăzător, conștient, fără instinct, împotrivindu-se instinctelor, toate acestea la rândul lor nu erau „decât o boală - și nicidecum o reîntoarcere la „virtute”, la „sănătate”, la fericire...

Proiectând *sensul* culturii în puterea „neașteptatului sentiment și presentiment al viitorului, al apropiatelor aventuri, al mărilor din nou deschise, al țărilor din nou permise, din nou crezute”, discursul nietzschean legitimează încrederea în nebunia *anti*-memoriei, a uitării și a negării trecutului, prin instalarea conștiinței în golul unui viitor fără conținut, dar care promite libertatea de a-l locui cu orice scenarii civilizationale noi, amurale, pornind de la dreptul revendicat al spiritului modern de a crea obiecte culturale mereu noi care să *re-ordoneze* lumea din temelii, prin conținuturi culturale noi, fără nici o auto-limitare morală, spirituală, religioasă. Noua ordine culturală anticipată de Nietzsche reprezintă miezul dur al imperialismului

² Friedrich Nietzsche, „Genealogia moralei”, în volumul *Știința voioasă. Genealogia moralei. Amurgul idolilor*, București, Humanitas, 1994, pp. 289-290.

modernității, care dă ideii de libertate un singur conținut – acela de supunere fără nuanțe față de modelul cultural dogmatic pe care se întemeiază.

Azi, la o evaluare sumară a influenței *contra-discursului* lui Nietzsche, adeseori illogic în mod evident, constatăm fără mari eforturi că a reușit să inducă în mintea creatorului european de cultură o aspirație demiurgică de surpare a lumilor și de forțare a unei (re)nașteri luciferice – imposibilă, binențeles, dar care își consumă azi consecințele grav dramatice și demonismul ei frenetic în a grăbi impunerea așa-numitului post-umanism.

Nietzsche duce omul și cultura de după el în neant. Iar mai toată filosofia academică și creatorii de ideologii dogmatice noi l-au îmbrățișat cu fervoare, ca pe o promisiune a unui paradis întors pe dos, care nu poate fi decât infernul însuși.

Istoria ne învață, însă, că toate imperiile se sting, în chiar momentul afirmării puterii lor maxime, și orice imperialism anti-uman moare, tocmai din neputința de a ucide viața și umanitatea.

Modernitatea estetică-filosofică și științifică, aflată multă vreme într-un dezacord mental aparent cu cea economico-socială și politică, acționează în spațiul proiectului nietzschean, marcat de eroismul intolerant al autodepășirii impuse și al locuirii într-un prezent mereu compromis. Numai că marșul modernității secolului XX, deși creează din ce în ce mai multe obiecte culturale noi, nu reușește, în nici una din etapele sale, să ofere compensația sentimentului victoriei. Literatura și filosofia înregistrează cu sinceritate înstrăinarea spiritului de obiectele culturale produse de el însuși. Literatura și filosofia constată organizarea irepresibilă a lumii uriașe a obiectelor culturale fabricate de-a lungul secolului XX într-un imperiu cu propriile legi, independente de voința spiritului creator și din ce în ce mai străin de nevoile acestuia.

În jurul anului 1900, sociologul filosof Georg Simmel, contemporan al lui F. Nietzsche, anticipează cu exactitate vizionară consecințele majore ale proiectului nietzschean, în care începe să se înscrie elita europeană. El vorbește despre *sensul și tragedia culturii* moderne atunci când analizează raporturile dintre *subiect* și *obiect* în generalitatea proceselor culturii. Georg Simmel, ca și Max Weber ceva mai târziu, opune deja patosului entuziast și eroismului de tip nietzschean un discurs critic asupra mentalității culturale a omului modern, plecând de la „...caracterul profund străin sau de la ostilitatea care există între procesul de viață și de creație al sufletului, pe de o parte, și conținuturile și produsele sale pe de alta.”

Perspectiva critică a lui Georg Simmel pune în evidență în mod riguros că obiectele culturale pot urma o logică proprie, iar conținuturile lor preiau o dinamică a *sensului* care nu mai slujește voința naturală a subiectului, ci o coerență autonomă, ce poate conduce tocmai la subordonarea subiectului față de lumea obiectelor culturale: „Capacitatea fundamentală a spiritului de a se putea degaja de sine însuși, de a se opune sieși ca față de un al treilea, modelând, recunoscând, estimând și de a câștiga abia sub această formă conștiința propriei sale ființe – a atins prin realitatea culturii aproape raza subiectului...” Efortul spiritului modern de a-și legitima sensul prin obiectul produs conduce tragic, așa cum prevede Simmel, nu la contopirea dintre *subiect* și *obiect*, ci la ruperea obiectului către o orbită a sensului absolut independentă

și care minimalizează până la caricatură prezența subiectului: „...creatorul e preocupat nu de valoarea culturală, ci de semnificația obiectivă a operei, circumscrisă de propria ei idee – fapt ce tinde spre caricatură o dată cu alunecările imperceptibile dincolo de logica pur obiectivă a evoluției, propriu-zisă, nemaigăsindu-și drumul înapoi la subiecte.” Solicitând deja o analiză a reificării spiritului, Georg Simmel formulează o judecată structurală asupra evoluției *Sensului* în cultura modernă, a cărei valabilitate se va verifica în totalitate la o sută de ani de la enunțarea sa, prin urmare astăzi, când pot fi privite în desfășurare toate *fețele modernității*: „...se manifestă evoluția tragică, care leagă cultura de obiectivitatea conținuturilor, unei logici proprii, sustrăgându-le asimilării culturale prin subiecte - lucru dezvăluit în cele din urmă prin capacitatea de reproducere după bunul lor plac a conținuturilor spiritului obiectiv”.

Ipoteza filosofică de la 1900 a lui Georg Simmel, bazată și pe o analiză sociologică profundă, ne permite să identificăm un cadru conceptual pentru *imperialismul obiectelor* în cultura secolului XX. Transformându-se într-un „spațiu nemărginit” în care „fiecare creator își așază produsul său alături de al altuia”, cultura modernității instituie caracterul de masă al obiectelor culturale specifice, cu valoare nediscriminatorie, grație doar simplei lor existențe în acest teritoriu. *Imperialismul obiectelor culturale*, exercitat inclusiv prin redundanța obiectelor, cât și prin manifestarea conținuturilor culturale în balast, generează un *imperialism al modelelor culturale* promovate de modernitate. Omul modern este treptat supus, în evoluția sa, nu propriei voințe, ci sensului rezultat din legile interne de funcționare a modelelor culturale.

G. Simmel anticipează o realitate culturală pe care azi o numim post-modernă:

...conținuturile culturii urmează o logică independentă de scopul *cultural* de care sunt tot mai mult îndepărtate, fără ca drumul subiectului să fie ușurat prin faptul că acest drum cultural este condiționat de devenirea independentă și obiectivă a conținuturilor sufletești, apare situația tragică în virtutea căreia cultura ascunde în ea, de fapt, încă din primele momente de existență, acest tip de formă a conținuturilor ei destinată – parcă printr-o inevitabilitate imanentă – să devieze, să împovăreze, să încurce și să facă îndoielnic drumul sufletului de la el însuși ca neîmplinit spre el însuși ca desăvârșit.

Imperialismul modelelor culturale din care se compune secolul XX este rezultanta directă a viziunii eroice asupra cunoașterii și auto-cunoașterii din proiectul nietzschean, de unde descinde sau în care se poate reflecta întreaga modernitate.

Cunoașterea eroică pare a fi atinsă, obiectele culturale visate par a lua formă și încep să organizeze lumea după o ordine din ce în ce mai imperativă, dar spiritul modern se recunoaște trădat în scopurile sale vitale, pentru că desăvârșirea, armonia prin cultură se dovedesc a fi mai îndepărtate ca niciodată în istorie, față de subiectul creator. Obiectul supune voința subiectului. Imperiul lumii moderne se arată intolerant cu nevoile spiritului, dar, în schimb, legitimează în exces liberalismul obiectelor culturale.

Imperialismul modern al obiectelor culturale se transformă într-o tiranie asupra conștiinței persoanei, care servește dezagregării și compromiterii tuturor formelor de democrație, prin concentrarea autoritară a puterii în zona extrem de restrânsă a grupurilor care gestionează producerea, re-producerea și consumul colectiv al obiectelor culturale.

Astăzi ne putem doar întreba cum ar fi arătat secolul XX și actualul secol XXI dacă elita culturală occidentală, ruptă deja prin iluminiști de tradiția și moștenirea creștină, și-ar fi nuanțat pozițiile cu luciditate rațională, eliberându-se sau reprimând strategic atracția hipnotică față de combustibilul exploziv al eroismului demiurgic promis de profetul lor, Nietzsche.

Cum ar fi arătat lumea noastră dacă intelectualii de după 1880, aceia care au produs schimbarea mentalității generale prin cărțile lor intrate, rând pe rând, în școala publică, în educația obligatorie, ar fi luat distanță față de proiectul nietzschean, adoptând măcar un discurs mai critic și mai lucid față de proiectul modernității, în sensul toleranței și al temperanței critice din proiectul filosofic al unui Georg Simmel, de exemplu, și nu în direcția eroismului intolerant nietzschean? Cum ar arăta acum societatea în care trăim dacă am schimba prioritățile și am servi spiritul, înainte de a urma logica și ordinea culturală a imperialismului obiectelor? Simmel ne motivează să producem o lectură mai lucidă și mai curajoasă, prin distanțare critică și gândire autonomă, a fețelor și a vastelor câmpuri ale modernității.

BIBLIOGRAFIE

- Baudrillard, Jean, *Pour une critique de l'économie politique du signe*, Paris, Éditions du Gallimard, 1973.
- Baudrillard, Jean, *Strategiile fatale*, Iași, Polirom, 1996.
- Baudrillard, Jean, *Celălalt prin sine însuși*, Cluj, Casa Cărții de Știință, 1997.
- Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității*, București, Univers, 1977.
- Deleuze, Gilles, *Diferență și repetiție*, București, 1995.
- Derrida, Jacques, *Diseminarea*, București, Univers Enciclopedic, 1997.
- Dumont, Louis, *Eseu asupra individualismului*, București, Anastasia I.E.U. Press, 1996.
- Eco, Umberto, *Limitele interpretării*, Constanța, Pontica, 1996.
- Foucault, Michel, *Cuvintele și lucrurile. O arheologie a științelor umane*, București, Univers, 1996.
- Fukuyama, Francis, *Marea ruptură. Natura umană și refacerea ordinii sociale*, Humanitas, București, 2002.
- Habermas, Jürgen, *Sfera publică și transformarea ei structurală*, București, Univers/CEU, 1998.
- Habermas, Jürgen, *Discursul filosofic al modernității. 12 prelegeri. În românește de Gilbert V. Lepădatu (I-IV), Ionel Zamfir (V-VIII), Marius Stan (IX-XII). Studiu introductiv de Andrei Marga*, București, Editura All Educational, 2000.
- Hazard, Paul, *Criza conștiinței europene, 1680-1715*, traducere Sanda Șora, Prefață de R. Munteanu, București, Univers, 1973.

- Heidegger, Martin, *Principiul identității*. Traducere și note de Dan Ovidiu Totescu. Cu un cuvânt înainte al editorului Ion Papuc, București, Crater, 1991.
- Husserl, Edmund, *Scrieri filosofice alese*. Traducere, prefață, note, comentarii de Alexandru Boboc, București, Editura Academiei Române, 1993.
- Husserl, Edmund, *Criza umanității europene și filosofia*. Traducere, note și comentarii de Alexandru Boboc, București, Editura Paideia, 2003.
- Lévinas, Emmanuel, *Altfel decât a fi sau dincolo de esență*. Traducere din franceză de Miruna Tătaru-Cazaban și Cristian Ciocan, București, Humanitas, 2006.
- Lipovetsky, Gilles, *L'Ère du vide. Essais sur l'individualisme contemporain*, Paris, Gallimard, 1983.
- Lyotard, Jean-François, *La condition postmoderne*, Paris, Minuit, 1979.
- Simmel, Georg, *Cultura filosofică. Despre aventură, sexe și criza modernului. Culegere de eseuri*. Traducere din germană de Nicolae Stoian și Magdalena Popescu-Mari, București, Humanitas, 1998.
- Simmel, Georg, *The Metropolis and Mental life*, în *The Sociology of Georg Simmel*, Translated, edited and with an introductory by Kurt H. Wolff, New York, The Free Press A. Division of Macmillan Publishing Co., Inc. 1964, pp. 409-424.
- Todorov, Tzvetan, *Grădina nedesăvârșită. Gândirea umanistă în Franța. Eseu*. Traducere din limba franceză de Delia Șepețean Vasiliu. Editura Trei, București, 2002.
- Vattimo, Gianni, *La Fin de la modernité. Nihilisme et herméneutique dans la culture post-moderne*, Paris, Seuil, 1987.
- Weber, Max, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*. Ediția a II-a. Traducere de Ihor Lemnă. Postfață de Ioan Mihăilescu. București, Humanitas, 2007.
- Wieseltier, Lean, *Impotriva identității*. Traducere și prefață de Mircea Mihăeș, Iași, Polirom, 1997.